

ОКСАНА СТЕПАНИШИНА.

СТОРИНКА З ІСТОРІЇ 1861 РОКУ В ШЕВЧЕНКІВ-СЬКИХ СЕЛАХ.

В Центральному Історичному Архіві імені Антоновича (фонд київського, подільського і волинського військового ген.-губ.) переходять справи викупної операції 1860—70 рр. сіл Кирилівки і Моринців на Звенигородщині—місць, де народився і провів дитячі роки Тарас Григорович Шевченко.

В 1860 роках Кирилівка належала поміщикові Валерію Фліорковському, Моринці—графові Володиславу Браницькому. Але це були нові власники. За попередніх є певні відомості лише що-до XIX століття—за XVIII ст. зустрічаються досить побіжні вказівки. Так, у викупних справах зазначено: два брати Демченки, селяни кирилівські заявили мировому з'їздові у 1865 році, що їх прадід Іванченко придбав у князя Любомирського шматок землі, ставок і збудував млина. Демченки мали на це документа за підписом і печаткою князя. На жаль мировий з'їзд за давністю літ детально цієї справи не розглядав. Отже, з цього не можна встановити, коли саме і які села належали тут Любомирським, що разом з Потоцькими організовували свої господарства на Правобережжі ще в XVII столітті. О. Кониський в статті «Дитинний вік Т. Г. Шевченка»¹⁾ зазначає, що на початку XVIII ст. Кирилівка і Моринці входили у Вільшанський ключ величезних маєтків хорунжини коронної княгині Яблонівської. В приватному архіві графів Браницьких мені пощастило знайти інвентар с. Кирилівки за 90-ті рр. XVIII ст. Що тут іде мова за село Шевченка, видно з запису на першій сторінці інвентаря: »селение Кириловка заседлася над речкою Олшаною. Церковь в том селении под названием святого апостола Иоана Богослова» Можна припустити, що с. Кирилівка в 1790 рр. належало Ксаверію Браницькому, великому гетьманові коронному. Останній польський король щедро роздавав панам великі простори—так утворились маєтки Браницьких, Понятовських, Ржевуських, представників пануючої класи Правобережжя, що історично стали тут посідачами великих латифундій.

Ксаверій Браницький одержав від короля в 1774 р. староство Білоцерківське. Учасник Торговецької конференції, він впливав в інтересах російського уряду, а після розділу Польщі склав своє гетьманування і оселився в Білій Церкві. Ще в 1781 році він одружився з Олександрою Василівною Енгельгардт—небогою Потьомкіна і фрейліною Катерини II. Енгельгардти відомі, як мілкопомісні дворяни зі Смоленщини. Брат О. В. Браницької міг одержати села Кирилівку і Моринці після розділу Польщі, маючи протекцію в особах всесильного дядька і впливової сестри при дворі. Отже десь на початку XIX ст. Моринці і Кирилівка належали вже Енгельгардтові—представникові військової російської буржуазії, що відтоді конкурувала з польськими панами, опираючись на уряд і збагачуючись конфіскаатами. Була ще якась судова справа між Браницькими і Енгельгардтами (початку немає). Може в наслідок її і опинились ці села у володінні Енгельгардта.

¹⁾ Записки Наукового Тов-ва ім. Шевченка т. I.

Згодом, після смерті Павла Васильовича Енгельгардта маєток кирилівський в 1852 році було поділено між удовою Софією Енгельгардт і синами Василем, Миколою і Петром, причому Микола Павлович одержав Кирилівку, а Василь Павлович Моринці. Але вже в червні 1855 року село Кирилівку з хуторами купив поміщик штаб-ротмістр «в отставку» Валерій Еразмович Фліорковський по «купчей крепости київської палати гражданского суда». Йому належало ще село Жаботин на Черкащині. Десь в 70 рр. землі Фліорковського купив князь Воронцов, бо в 71 році остаточне розмежування селянських земель провадив його уповноважений. В 1903 році мировий посередник нарізував землю трьом селянам Решетилам із володінь тайного советника Миколи Артемовича Терещенка. Очевидно, до Терещенка перейшли рештки колишньої землі Енгельгардтів.

Село Моринці купив 22 вересня 1853 року граф камер-юнкер двора Володислав Володиславович Браницький—найстарший з трьох братів Браницьких—власників 228-х сіл на Київщині в колишніх повітах Васильківському, Таращанському, Канівському, Звенигородському, Черкаському і Радомишльському. На Звенигородщині Браницьким належало 28 сіл (12,2% всіх володінь). В 1903—1908 рр. селяни моринські обмінювали садки у спадкоємців графа В. В. Браницького—його дружини і дочок—княгині Марії Радзивил і Софії Строшці.

З інвентарного випису 1847 року видно, що весь кирилівський маєток складався з 8 сіл і 2-х хуторів: села—Кирилівка, Моринці, Майданівка, Верещаци, Будища, Сегединці, Журавка, Пединівка і хутори села Кирилівки—Кумпанів і Боровиків. В 60-тих рр. утворилось біля Кирилівки ще 3 хутори—Демків, Івасів і Калеників. С. Моринці тоді належало до вільшанського маєтку, Моринецького клоча, куди входили ще Майданівка і Верещаци.

За людність в цих селах Кониський у вищезазначеній праці пише, що в Моринцях в 1730 році було 50 дворів, в Кирилівці в 1741 р.—130 хат з 900 душами, але невідомо, звідки взято ці числа. В інвентарі с. Кирилівки за 1790-ті рр. записано 288 дворів (1951 душа чоловіків і жінок), що так розподіляються за розрядами:

Д в о р и у $\frac{0}{0}$ $\frac{0}{0}$			
Тягли	Піші	Сусіди	Без означ.
54,8	27,43	7,6	10,06

Отже, кількість дворів, порівнюючи з уставною грамотою 1865 р. (таблиця № 1) за якихось років 70 збільшилась в $1\frac{1}{2}$ рази, в $2\frac{1}{2}$ рази зменшилось тяглих, але у 4 рази збільшилось піших. Група, що не мала свого господарства, залишилась майже без зміни.

Вражає сила жінок-удовиць: серед піших—13,9%, серед тяглих—11,4% і серед інших—33,3%. Після останньої ревізії в Кирилівці зменшилось населення на 5 душ, а в Моринцях збільшилось на 6—здається оселились відпускні салдати.

З цього ж інвентаря видно, що кількість волів у тяглих була така:

По скільки волів	Д в о р и у $\frac{0}{0}$
1	15, 8
2	43, 6
3	10, 7
4	25, 3
6	2,53

Між тяглими 22,78% мали пасіки, здебільшого невеликі (найбільша 116 пнів); серед піших пасіки були у 2,5%. 11,3% тяглих і 1,2% піших мали ставки.

Чиншу тяглі платили рублями старими срібними по 2¹/₂ від вола, осипу давали від вола—житнього борошна—1 корець, ячменю і вівса по 16 гарців, дров по 2 фури, по 5 пудів сіна, по 1 колоді; косового відбували 1 день (тяглі і піші). Піші чиншу платили по 2 рублі—відбували 1 день косовий, 12 піших. Ще давали прибуток стави і пасіки (таблиця № V). Крім селян, було в Кирилівці три шляхтичі піших, що платили чиншу по три рублі, крамар давав 5¹/₄ рубля, а піп 5 колод. Коло 31% складав прибуток від корчмової оренди.

Такі повинності і данини бачимо в ті часи і в інших селах гр. Браницьких; наприклад, в Городиському ключі на Черкащині.

За законом 19 лютого 1861 року власник насамперед мав скласти уставну грамоту з участю селян. Кирилівські селяни з великим недовір'ям поставились до цього першого акту їх визволення.

Багато спричинилась тут відсутність самого Фліорковського. У «верующем письме» 1862 року Валерія Фліорковського до своєї дружини Цецілії Федорівни зазначено, що через виїзд «на неопределенное время» він залишає все своє рухоме й нерухоме майно в с.с. Кирилівці і Жаботині в її «полное без отчетное» розпорядження. Отже всі викупні операції в с. Кирилівці в 60-ті рр. провадила Цецілія Фліорковська через свого уповноваженого. Уповноважений передаючи уставну грамоту 62-го року мировому посереднику, зазначив, що селяни рішуче відмовились взяти участь в її складанні і в розв'язанні будь-яких справ. Мировий посередник, розглянувши уст. грамоту, викинув з неї додаткові статті (що йшли в супереч Положенню 19 лютого 1861 року) і, приїхавши 23 червня в с. Кирилівку, скликав сход, уповноважених від селян, пана, начальника повітової поліції й 3-х свідків з Вільшаної, щоб в їх присутності остаточно перевірити уставну грамоту. Уповноваженим від селян він «внушив», що вони на все мають відповідати «по чистой совести», нічого не додаючи і не ховаючись. Селяни заявили, що в уставну грамоту неправильно записані садиби у 35-х хазяїв (між ними Трохим Шевченко, Микола Шевченко й Тетяна Шевченко). А селянин Василь Олійник подав скаргу на економію, що забрала з його города деревляну огорожу. Крім цього, уповноважені селяни рішуче заявили—вони на уст. грамоту своєї згоди не давали, бо власник Фліорковський, перебуваючи раніше в маєтку, обіцяв зробити їм де-які вигідні для них уступки. Через те, що землеміра не було, мировий посередник узяв з уповноваженого Дунаєвського підпису, що той після перевірки виправить неправильності в садибах, а селянам дозволив просити повірки і виміру всього наділу протягом 6-ьох років, бо немає окремого інвентаря на с. Кирилівку. Підписати цього протокола уповноважені селяни знов рішуче відмовились; не підписали його й сторонні свідки селяни, бо, як пише мировий посередник, кирилівські селяни їм це заборонили. Але не дивлячись на такий опір, мировий посередник вважав уст. грамоту остаточно перевіреною і передав її на розгляд мировому звенигородському з'їздові. Останній викликав в «Присутствие» з'їзду уповноважених, щоб вони все ж цей акт підписали за «вразумлением и убеждением» членів з'їзду. Але селяни знов рішуче відмовились від підпису, а один з них Яків Гайдамака навіть навмисне не з'явився. Мировий з'їзд за це зробив напис на уст. грамоті, а уповноважених покарав штрафом по 5 карб. сріблом; Гайдамаку, крім того, ще заарештовано на 3 дні «как оказавшего ослушность».

В с. Моринцях громада поставилась до складання уст. грамоти досить пасивно і уповноважені без особливих заперечень підписали протоколи.

Досить цікаві в цих уст. грамотах 1862 року додаткові статті, що їх скасував мировий посередник; вони вносились за ініціативою панів і відбивали

взаємовідносини доінвентарних часів. Так в § 27 уст. грамоти с. Кирилівки зазначено, що через це село йде транзитний і військовий шлях з м.м. Звенигорода, Вільшаної і Лисянки—отже, селяни мусять доглядати за мостами і греблями, а пан даватиме дерево, щоб рух ніколи не припинявся. В § 30-му підкреслюється заборона улаштувати шинки, заводи тощо, щоб не постраждали часом панські прибутки. В § 31 подається селянам суворий наказ давати панові негайну допомогу в разі раптового громадського лиха, або коли його майну загрожуватиме всяке «насильственное действие». Далі, в § 33 обачно згадується, що в с. Кирилівці ніколи не було спадкового користування орною землею, а її завжди роздавала місцева економія під посіви за інвентарними правилами; лісу нікому не давалося. В уст. грамоті села Моринець є лише одна додаткова стаття—«по весьма ограниченному количеству леса» селянам палива не відпускалось. Обидва села за уст. грамотою 1862 р. зараховано до 1-ї місцевості; земельні наділи досить малі—піший 3 дес., тяглий 4 дес. За 1 дес. орного поля селяни мусять платити по 3 руб. 30 коп., або відробляти 20 день; отже за піший наділ в 3 дес. одробляли 60 день (літом 10 тижнів по 2 дні і 16 тижнів по 1 дню, а зимою 24 тижні по 1 дню).

Ще є в уст. грамоті 1862 р. с. Кирилівки цікава відомість за родичів Тараса Григоровича Шевченка: в 1860 році Фліорковський відпустив на волю 11 душ селян чоловіків і між ними Микиту Григоровича Шевченка, Осипа Григоровича Шевченка і Лаврентія Федоровича Бойка. Це брати Тараса Григоровича і чоловік його сестри Ярини.

Далі, польське повстання 1863 року, загроза нових соціальних зворушень примусили уряд поставитись уважніш до переведення реформи. І ось замість вводити в життя ці уставні грамоти 1862 року, бачимо їх нову детальну перевірку в 1865 році мировими посередниками і мировими з'їздами *in corpore* на місцях.

6-го серпня 1865 року на сході с. Кирилівки було обрано уповноважених селян на засідання мирового з'їзду; між иншим обрали одного з Шевченків—Гаврила Шевченка.

Під час цієї другої перевірки селяни піднесли чимало скарг мировому з'їздові: 1) зазначили, що хоч Кирилівку і віднесено до 1-ої місцевості, проте там є і неродючі місця, що їх треба зовсім виключити, а землю взагалі оцінити справедливіш. Мировий з'їзд, оглянувши поля, переконався у правдивості цієї заяви; 2) виявилось, що в розрядах селян з 1862 року трапились деякі зміни, а саме: а) селяни Микита Григорович Шевченко, Осип Григорович Шевченко і Лаврентій Федорович Бойко виявили бажання залишити за собою садиби і польові наділи—2 піших і 1 тяглий; б) 35 хазяїв-городників і салдатів зовсім не вписано в подвірний опис (серед них Федосій Шевченко, Пантелеймон Шевченко і Петро Григорович Шевченко); в) крім цього 14 хазяїв неправильно записані, бо деякі з них не мають окремого господарства, а живуть з родичами; 3) селяни прохали перемерити їх садиби—виявилось чимало помилок.

Далі перейшли до повірки орної землі. Тут зустрілись труднощі, бо окремого інвентаря на с. Кирилівку не було, а уповноважений Фліорковської подав свій інвентар приватний 1852—3 рр. В загальному інвентарі 47 року лише зазначалась вся земля на цілий кирилівський маєток—19793 дес. І селяни рішуче заперечували—землі у них було значно більше, аніж записано в уст. грамоті 1862 року та в інвентарях Фліорковської. Тоді мир. з'їзд викликав на засідання осіб, що служили в конторі кирилівського маєтку в 1847 році, і запропонував селянам разом із ними скласти список хазяїв 1847 року. Цей список було складено і по ньому вираховували кількість інвентарної землі 1847 року за розрахунком: піший 3 десятини, а тяглий 6 дес.

Вийшло всього 1699 дес., себ-то на 279 дес. більше, ніж доводив уповноважений Фліорковської і на 179 більше, ніж було записано в уст. грамоті 1862 року. Після того почали визначати границі дійсного користування 1847 року і тут виявилось, як пошматкували кирилівський маєток Енгельгардти під час поділу. Одна частина кирилівських інвентарних земель відійшла в 1852 році до пединівської економії Софії Енгельгардт, другу частину відрізали до с. Будищ поручикові Енгельгардтові, а третя частина відійшла від Кирилівки під час поділу кирилівського маєтку між братами Фліорковськими. Уповноважений Фліорковської дуже довго сперечався і заперечував, базуючись на економічних інвентарях 1852—3 рр. і числах церковного проєкту. Але мировий з'їзд відхилив його інвентарі, як документи приватні і складені після 1847 року, тим більш, що в других селах колишнього кирилівського маєтку, як в Моринцях, Майданівці, Верещаках, Пединівці, Будищах, Сегединцях і Журавці, під час порівняння лише інвентарних списків з інвентарями 1852—53 рр. було знайдено великі помилки; крім цього в с.с. Моринцях, Пединівці, Верещаках і Майданівці власники подали інвентарні списки, як пояснення до інвентаря на весь кирилівський маєток. Але в цих списках після уважної перевірки на підставі свідчень місцевих людей і селян виявлено чимало хиб. Взагалі мировий з'їзд вважав, на підставі досвіду, що навіть загальний інвентар 47 року на весь кирилівський маєток складався по «предвзятому плану». Нарешті після довгих заперечень, уповноважений Фліорковської згодився з цією кількістю землі, і навіть визнав, що між селянськими землями є і неродючі шматки.

Ще поступила колективна заява селян, що вони до поділу колишнього кирилівського маєтку в 1852 році користувались лісовим матеріалом у достатній кількості, як на будівлі так і на паливо. Уповноважений Фліорковської заперечував це, кажучи, що селяни не могли користуватися лісом, бо с. Кирилівка є маєток степовий, і власник його навіть для своїх потреб купує ліс на дніпрових пристанях. Але у виписці з загального інвентаря на весь кирилівський маєток було зазначено користування селян лісовим матеріалом на будівлі, паливо і господарські знаряддя. Сторонні свідки це ствердили. Ще виявилось з дізнань, що всі ці села колишнього кирилівського маєтку вважаються «изобилуючими» лісом, що граф Браницький, продаючи ліс в 3-х селах (Моринцях, Майданівці і Верещаках) на протязі 3-х років повернув витрачені на купівлю цих сіл гроші, що в самому селі Кирилівці Енгельгардт нещодавно продав 200 десятин лісу. Мировий з'їзд взявши на увагу таку важливу втрату і все більше подорожчання лісу, визнав за необхідне зменшити всю викупну плату на 10%.

Далі йдуть персональні заяви селян покритих попередньою повіркою.

В першу чергу скаржились, що Енгельгардти систематично відбирали садки. Так Гнатенко заявив, що в його відібрав в 1853 р. 1 д. 200 саж. фруктового саду,—в 6 верстах від Кирилівки в лісі власника с. Будищ Петра Енгельгардта. Зізнання це ствердило і мировий з'їзд вирішив прирізати Гнатенкові стільки ж землі з панського поля і заплатити йому 100 карб. нагороди. Селянин Кумпаненко скаржився, що тоді ж і його садок в 4 верстах від села без нагороди відібрала Софія Енгельгардт. Садок цей давав прибутку 60 карб. Отже визнано нарізати і йому стільки ж (1840 саж.) і заплатити 600 карб. (за 10 років). Аналогічні заяви поступили від 2-х братів Лоскучерявих і Жернового; їх садки поділили в 1852 році Петро Енгельгардт і мати. Теж визнано нарізати їм 5 д. 2068 саж. і видати нагороди 2000 карб. Гірше трапилось з садком Демченковим; його теж в 1852 р. відібрав Петро Енгельгардт і зараз же вирубав. Ще 2 заяви селян за садок було відхилено—одну за браком певних відомостей, другу за давністю. Крім того 14 селян скаржились, що їх садки і левади зовсім не вписані в уст. грамоту. Мировий з'їзд постановив внести в

уст. грамоту ще 10 дес. 2068 саж. садків і левад з нагородою за вирубані дерева.

Далі йдуть заяви Шевченків. Досить цікава заява перша. Селяни Андрій і Гаврило Власови, Михайло Григорович, Микита, Корній, Трохим і Микола Яковичі, міщанин Варфоломей Григорович, салдати Василь і Яким Яковичі Шевченки заявили, що 78 років назад (десь в 1787 р.) їх дід Євстратій Шевченко придбав від мешканця с. Козацького Масла урочище «Маслово» зі ставом і частиною ліса на межі сіл Кирилівки і Козацького — всього до 170 десятин. На це дана була дідові їх купча кріпость. Цєю землею дід володів до смерті і залишив її в спадщину синам своїм, а їх батькам: Власові, Григорію і Якову Шевченкам; від них цю землю відібрала років через 20 управа вільшанської економії за пана Василя Васильовича Енгельгардта. Раніш економія взяла їх документ, наче-б то на те, щоб «явить в актах узаконенным порядком», але замість цього його знищила, а тоді землю відібрала частинами, залишаючи їм все менше і менше. Нарешті, відібрала останні шматки, а їх залякала суворою відповідальністю в разі позову. На жаль мировий з'їзд цієї справи в подробицях не розглядав за давністю. Можливо, що це той Євстратій Шевченко, що за його згадує академик Мих. Сер. Грушевський в замітці¹⁾ про «доношение» селян с. Кирилівки єпископові переяславському Гervasію від 20 липня 1767 року де між підписами є підписи Євстратія Шевченка й Грицька Грушевського. Може це був далекий родич Тараса Григоровича Шевченка? Ще в одній скарзі Володимира Демченка згадується знов Варфоломей Шевченко (очевидно, приятель Тараса Григоровича—управитель корсунського маєтку). В. Демченко заявив, що десь біля 1848 року головний управитель кирилівського маєтку Бесядовський умовився з його батьком, щоб той віддав селянинові Варфоломею Шевченкові свій город (біля 2-х д.) за сіножать на березі. Цєю сіножаттю Демченко користувався 12 років, а тепер її відібрав пан і на садибі його батька Варфоломей Шевченко збудував хату, де й жив до відпуску його на волю. Згодом ця хата теж перейшла до пана і тепер в ній живе «арендный содержатель земель» Щерба. Отже Демченко просить повернути йому сіножать і садибу, як його спадкові. Уповноважений Фліорковський заперечував, кажучи, що ця садиба є економічна, одведена для офіціалістів, а сіножать ніколи в користуванні Демченка не була. Зізнання виявило, що батько Демченків ніколи офіціалістом не був, а таке значення дістала садиба, коли тут оселився конторщик Варфоломей Шевченко; що садибу справді було замінено на сіножать. Отже вимогу Демченка визнано за справедливою і вирішено нарізати йому 2 дес. панської землі без плати, як нагороду за збитки, що він зазнав.

Ще скаржився один з онуків Євстрата Шевченка—Трохим Якович, що в 1857 році від його відібрано частину садиби для причта с. Кирилівки. Визнано і його домагання та вирішено повернути йому землю без плати, як нагороду.

Дві заяви мировий з'їзд не задовольнив: першу за давністю—другу за браком певних відомостей. Першу з них наведу, як характерну для халяйнування Енгельгардтів. У двох братів Демченків був папір з підписом і печаткою князя Любомирського на шматок землі і ставок, що їх придбав прадід. (Про це ми згадували вище). З цієї землі їм залишилась лише невелика частина, більшу пан Енгельгардт відібрав, а млин знесла велика повідь десь біля 1838 року, і з того часу їм заборонено гатити греблю і будувати новий млин. Свідки ствердили, що дійсно Енгельгардт відібрав млина ще в 1829 році, а поле десь у 1810—12 рр.

Після цих заяв мировий з'їзд з уповноваженими оглядав кирилівські поля на місцях і прийшов до таких висновків: ґрунт—глибокий шар глеюватого

¹⁾ Записки Наукового Товариства ім. Шевченка т. V.

чорнозему, що не вимагає ніякого угноєння, підґрунтя—глина, середній урожай біля 15 кіп на десятині; ще вищої якості землі відрізані від Кирилівки підчас поділу в 1852 році; найгірша земля—180 десятин, дано її взамін відрізаної тут—родить від 6—10 кіп. Отже зважаючи на малу родючість цього шматка, мировий з'їзд вирішив ще зменшити викупну плату на 10%.

Так було переведено перевірку земель удруге і на підставі цих поправок складено нову уст. грамоту 1865 р., новий подвірний опис і викупний акт. Голівне икупне «Учреждение при С.-Петербургской сохранный казне» затвердило ці документи, лише зауваживши, що немає плану, а у викупному акті неточно зазначено межі.

Остаточну нарізку земель було вирішено перевести в травні 1868 р. Для цього 10-го травня прибув в с. Кирилівку мировий посередник. З боку пана з'явився уповноважений якогось опікуна штаб-ротмістр Тарнавський. Між уповноваженими селянами бачимо Микиту Григоровича Шевченка. Виявилось, що вже всі землі кирилівських селян цілком розмежовано з панськими. Підчас нарізки земель поступило 3 заяви селян на невиконання постанов мирового з'їзду 1865 року: не занесено на план 4-х садіб, Демченкові досі не повернено відібрану садибу, 4-м селянам ще не нарізано землю за садки. Уповноважений пана зазначив, що в бухгалтерському розрахункові дано право селянам користуватись толокою, але це помилка, бо Кирилівку вже остаточно розмежовано. Мировий посередник з цим погодився, тим більше, що кирилівські економічні землі поділено на кілька окремих ферм і кожна з них має свій сівозмін. На цьому закінчилась нарізка земель. За неписьмених уповноважених селян розписався селянин Михайло Погреба. Очевидно, брат поетів Микита Григорович був теж неписьменний. В справі всіх відомостей немає, але мабуть селяни були дуже незадоволені: не всі їх заяви приймалися на увагу мировим з'їздом, і через те головне викупне «Учреждение» не визнало цієї нарізки 1868 року. Остаточного акта було складено лише 14 серпня 1871 року. Землі Фліорковського вже купив князь Воронцов, і кінчав справу визволення селян вже його уповноважений. Підчас цієї нарізки мировий посередник розв'язував ще 6 заяв: 1 — селян, 2 — попа с. Кирилівки Олексія Кошиця й 3—уповноваженого князя. Селяни хутора Демкова, 2 брати Демченки, скаржились, що підчас першої нарізки 1868 року від їх садиби неправильно відіято шматок землі. З'ясувалось справді—по новій уст. грамоті їм записано на 644 саж. менше. Але мировий посередник цю заяву незадовольнив, бо було пропущено законних 30 днів для оскарження. Уповноважений Воронцова прохав записати за паном зайвих 5 д. 1200 саж. випусків. Крім цього заявив, що троє селян самоправно захопили на панському полі місця для садіб і вже навіть там і забудувались. Зізнання виявило, що один з них, Іщенко, держить цю землю в орендному користуванні за контрактом; строк контракту кінчається 1-го вересня цього ж року. Мировий посередник запропонував цим селянам увійти у добровільну згоду з паном, а як згоди не буде, то мусять негайно розібрати всі свої будівлі. І третя скарга на селянина Конона Решетила, що начебто він володіє більшим шматком садку в панському лісі, аніж йому належить. Мировий посередник з'ясував закон 4-го квітня 1865 року—лісові дерева і земля під ними в таких садах є в безпосередньому розпорядженні пана.

Ще три скарги подав піп Кошиць. По-перше він заявив, що садиба Трохима Шевченка розташована на церковній землі, а селянин Микола Шевченко хоч і переселився на нове місце з церковної землі, та на його колишній садибі будеється його брат Василь Шевченко, «бессрочно» відпускний рядовий. По-друге, Кошиць вимагав, щоб громада дала йому якийсь писаний документ в ознаку обміненої в 1866 році церковної землі. Розслідування виявило, що у Трохима Шевченка в 1857 році було відібрано частину садиби для пришта і

мировий з'їзд присудив був цю землю йому повернути. За переселення ж його й Миколи Шевченка в протоколі 1865 року нічого не згадується, та й не може згадуватись, бо, мовляв, і вони і предки їх живуть на цьому місці вже дуже довгий час. Ця ж справа ще з'ясувала, що в користуванні причта більш землі на 2030 саж. аніж йому належить за церковним проектом. Крім цього 2 садоби—на плані вони зазначені як громадські—з давнього часу у володінню: одна—диякона, а друга—безробітного дяка. Отже за церквою виявилось навіть більше землі, аніж слід, і заява Кошиця була цілком безпідставна. Що-до обміну землі то уповноважені селяни з'ясували, що вони справді обміняли в 1866 році 27 десятин землі і на ній вже оселилось 15 садіб. Ця земля безпосередньо біля села і ще до обміну два роки була під селянськими посівами, а за неї повернена церкві давня церковна земля. Мировий посередник визнав цей обмін законним, хоч він і не оформлений, бо землі однакової якості і обмін зроблено добровільно. Але Кошиць на цьому не заспокоївся. 13-го серпня він подав ще писану заяву, що між селянськими садибами, поблизу церкви, є його власні садиби; і просить записати їх за ним. Мировий посередник відповів йому, що це справа суду, а не мирових установ.

Далі виявилось, що постанови 1868 року досі не переведено в життя, не нарізано землі замість садків і т. и.

Ще в 1884 році 13 селян кирилівських скаржились у сенат на неправильні наділи, але чим це скінчилось—невідомо.

В 1903 році мировий посередник нарізував селянам Олексієві й Трохимові Кононовим-Решетилам і недолітнім дітям Якова Решетила 12 десятин орної землі і сіножаті по добровільній обмінній угоді із володін'ям тайного радника Терещенка. Цю угоду було оформлено в 1902 році 4 березня в київському губ. «по крест'янським делам присутствию».

Отже лише через 10 років після закону 19/II 1861 року кирилівські селяни остаточно одержали частину панської землі.

Перевірка уставної грамоти і нарізка землі в с. Моринцях пройшли спокійніше, з меншою кількістю скарг і непорозумінь.

В 1865 році уповноважені селяни с. Моринець заявили мировому з'їздові: по-перше, серед їх земель є чимало шматків з поганим ґрунтом; по-друге, зазначено неправильну кількість дворів і по-третє, що в 1847 році у них було землі більше, аніж показано в уставній грамоті 1862 року. Перше і друге ствердилось, що-ж до третього питання, то було з'ясовано, що спадкоємці Василя Енгельгардта підчас поділу кирилівського маєтку, щоб уникнути «череэполосности», ділили між собою землі, не звертаючи уваги, до якого села вони належать. Через це майже в усіх селах цього колишнього кирилівського маєтку значно змінились межі селянських наділів 1847 року, і настільки змінились, що зараз немає ніякої змоги їх поновити. Мировому з'їздові пощастило розшукати лише три межі інвентарні села Моринець, а четвертої межі поновити не можна, бо в період з 1842 року по 1852 рік землі селян перемінювались що-року і зараз селяни показували то на поля с. Пединівки (вдови Софії Енгельгардт), то на землі с. Будищ (поручика Енгельгардта), як на свої колишні інвентарні володіння. Так само заплутано говорили й свідки—селяни сіл Пединівки і Будищ. В інвентарних списках економії всього землі позначено 999 дес., але селяни це число відкинули і склали свій список хазяїв 1847 року за таким розрахунком: 1 тяглий 18 десятин, 5 тяглих по 12 десятин, 41 тяглий по 6 десятин і 236 піших по 3 десятини. Отже, всеї землі вийшло 1032 десятини. Уповноважений графа Браницького, Жабоклицький, заперечував на підставі інвентарних списків і справи за розмежування 1854 року. Але мировий з'їзд відхилив доводи Жабоклицького, бо вважав, що інвентарні виписки всі умовні, особливо що-до кирилівського маєтку, а в акті розмежування 1854 року відомості подано невірні—вже доведено, що за шість

років до інвентарів у селян було змінено розряди—замість 3 десятин, 6-ти і 12-ти економія завела лише 3 десятини і 6 дес., причому в деяких селах це було зроблено до 1847 року, а в інших в 1852 році. Крім цього в економічних списках біля 10% всього населення рахувалось в «бегях». Мировий з'їзд цілком слушно поставив запитання—невже ж ні один втікач не користувався наділом?

Мировому з'їздові теж було вже відомо, що в селі Майданівці після 1847 року побільшало економічної землі за рахунок селянської, а в селі Верещаках утворились окремі економії на селянських землях. Нарешті, і сам Жабоклицький сказав, що з 1847 року через розвиток вілшанської цукроварні, селяни йдучи на заробітки кидали свої землі. Отже мировий з'їзд вважав за доведене зменшення інвентарної землі, визнав цілком неможливим точно визначити інвентарний наділ 1847 року й ствердив список, що склали селяни, бо він не викликав ніяких заперечень у свідків. Ще селяни заявили, всупереч уст. грамоті 1862 року, що лісом користувались на будівлі, як в 1847 році, так і після, доки купив село гр. Браницький: отже всі їхні будівлі в селі виключно з панського лісу. А щоб одержати лісу на паливо існувало таке правило: на тиждень було призначено два дні, коли всі, кому було треба, приходили до економії й одержували квитки на фуру дров, причому на тиждень дозволялось брати лише 1 фуру на двір. Таке користування лісом ствердили і свідки-селяни. За це ж згадувалось і у виписці з загального інвентаря на був. кирилівський маєток.

Крім цих колективних заяв ще мировий з'їзд розглядав 6 персональних, причому 4 залишились без наслідків,—одна за давністю (відібрано леваду у селянина 25 років тому назад), другу розбиралось в судовому порядку (під Березницький відібрав у селянина Тютюнника садок в 1853 році, що його було куплено ще у батька Березницького), а дві були неясно обґрунтовані. Два селянина Федосій Вадименко і Омелян Макаренко скаржились, що в 1851 році Енгельгардт відібрав у них леваду і става з млином, а Браницький не повернув. Свідки-селяни ствердили це на письмі, причому ще виявилось і надужиття, бо Вадименка пан примушував давати третю міру тоді, як млин він утримував виключно за свій рахунок. Всього їм належало 19 десятин.

Друга заява теж двох селян—Шульги і Цяпи—їх садки в пединівському лісі відібрала Софія Енгельгардт. Обидві ці вимоги мировий з'їзд вирішив задовольнити.

Оглянувши інвентарні землі мировий з'їзд побачив, що дійсно не вся земля родюча; лише частина уявляє глибокий чорнозем (в аршин) з врожаєм без угноєння від 12 до 15 кіп і умолотом від 4—6 четвериків. Решту землі можна поділити на шматків з 10 що-до їх родючости. Найменший врожай на деяких—це 5-7 кіп з умолотом 3-4 четверти. Проти цього заперечував уповноважений гр. Браницького, кажучи, що вся земля однаково родюча, що скрізь родить 15-18 кіп. Остаточо мировий з'їзд визнав за доцільне зробити таку-ж знижку, як і в с. Кирилівці—10% за позбавлення лісу й 10% за наявність неродючих частин землі.

В дальшому вийшло непорозуміння: мировий посередник забув включити у викупний акт землі, присуджені мировим з'їздом Макаренкові і Вадименкові (леваду і ставок з млином). Цим недоглядом скористувався уповноважений графа Браницького і подав скаргу на цю постанову до київського губ. «по крестьянским делам присутствия», доводячи, що млини власне давно згоріли, а Енгельгардт збудував на свої кошти нові і здавав їх в оренду євреям с. Шендерівки. 13-го липня того ж року спеціально в цій справі знову зібрався мировий з'їзд у село Моринці й ствердив своє попереднє рішення. Але ця справа затяглась, аж до 1876 року, коли ще не було її остаточно вирішено. В 1871 році київ. губ. «присутствие» відмовило нарізати Вадименкові і Макаренкові їх

«угодья», бо загубився інвентарний список. Але селяни подали скаргу до міністра внутрішніх справ, обурюючись на таке безпідставне перерішення і зазначаючи, що вони після 1865 року фактично вступили вже в володіння цими «угодьями»,—лише в 1868 році економія пред'явила знову свої права і на скаргу Жабоклицького губерн. «присутствие» відмінило свою попередню ухвалу. Отже міністр внутрішніх справ в 1873 році пропонує губернаторові знову розглянути цю справу. В 1874 році губерн. «присутствие» за пропозицією губернатора вирішило цю справу на користь селян, але знову це оскаржив повірений Браницького. Ще є папір в цій справі з міністерства внутрішніх справ за 1876 рік з пропозицією розв'язати це питання на користь селян. Чим нарешті скінчилась ця тяганина—невідомо.

Остаточна нарізка земель в селі Моринцях переводилась в серпні 1871 року, а в 1874 році за це було складено акт, причому ніяких більш непорозумінь не виникало і всі уповноважені підписали протоколи. В примітці до «отводного» акту зазначено, що серед селянського поля є 20 десятин церковної землі. Тут очевидно цієї землі не було обмінено, як в селі Кирилівці.

В період з 1903 року до 1908 року 5 садків селянських розташованих в панському лісі, добровільно селяни обміняли на орну землю у спадкоємців гр. Володислава Браницького—у його дружини і дочок—княгинь Марії Радзивил і Софії Строці. На це піти примусило селян мабуть безземелля і незручність користування садками за кілька верстов від села в чужому лісі.

Отже, через 10—11 років після закону 19/II—1861 року, кирилівські і моринецькі селяни одержали нарешті землю; на жаль, невідомо, скільки ще залишилось цієї землі за колишніми власниками.

З протоколів мирового з'їзду видно, що Енгельгардти, володіючи кирилівським маєтком десь років з 50 добре тут прохазяїнували й дались у знаки селянам. Так, відбирали землю куплену, обмінювали непридатну на родючу, взагалі часто міняли селянські наділи майже що-року, захоплювали і нищили садки, брали незаконні побори (наприклад за млин Вадименка і Макаренка), використовували селянські гроші¹⁾ на інші потреби, за кілька років до інвентаря скасували в Моринцях великі наділи в 18 і 12 десятин, а складаючи загальний інвентар 1847 року подали не зовсім правдиві відомості. Нарешті під час родинного поділу в 1852 році пошматували маєток, не рахуючись з інтересами селянського господарства.

Чи хижацьке ведення господарства, чи особисті надмірні потреби, а може те й друге разом призвели в 1847 році до заборговання: село Кирилівку було закладено на 78463 карб. сріблом в «Сохранной казне петербургского Опекунского Двора», а Моринці тоді ж на 95460 карб. Крім цього на Кирилівці ще був приватний борг в 22117 карб.

Не краще поводитись і нові власники, бажаючи за всяку ціну урвати хоч будь-який шматок селянської землі підчас переведення реформи. Лише під тиском зворушень 1863 року селянам трохи вдалося округлити свої володіння—так в Кирилівці в 1865 році повернуто селянам щось біля 11 % всієї землі, а в Моринцях біля 8 %. Зокрема садибної землі в Кирилівці збільшилося на 5,76 % та ще 0,82 % садів і левад, що їх зовсім не було в уст. грамоті 1862 року. Орної землі вдалося селянам збільшити на 16,5 %, не рахуючи вигону, випусків і непридатної землі.

В Моринцях менш змін трапилось в 1865 році—садибна земля залишилась зовсім без зміни, поля було збільшено на 12,6 %, трохи збільшилась площа садків, але зменшили випуск й не дали вигону (таблиця № II).

На 1 дес. придатної землі приходилось викупної плати після всіх знижок (знижка на 20 % при порівнянні з інвентарними повинностями і знижка за протоколами мирового з'їзду 65 року) 2 карбованці 64 коп.; отже за весь

1) О. Гермайзе. „З минулого Шевченкового села“ Записки ІНО, 1926.

піший наділ припадало 7 карб. 92 коп. і за тяглий 18 карб. 48 коп. не рахуючи садибної землі. На двір в середньому припадало викупної плати 9—11 карбованців. Наділи на двір були досить малі: піший 3 дес. і тяглий 4 дес.

Що-до забезпечення садибною землею (таблиця № I), то тяглі в Кирилівці мали більші шматки, бо найбільший їх % мав від 1-ої до 2-х десятин, а серед піших найбільший % одержав менш 1 дес.; городники теж кепсько були забезпечені—найбільший % їх теж мав менш 1 дес. В Моринцях садибні наділи трохи більші, краще забезпечені тяглі ніж в Кирилівці, бо коло 67% їх мали від 2 до 4 десятин; досить великий відсоток — 13,3 — мав наділи від 5—6 дес. і 13,2% навіть від 6 до 10 дес. Серед піших найбільший відсоток одержав від 1—2 дес. Теж саме серед городників—тут було менш, ніж в Кирилівці з малим наділом і більший відсоток їх мав 1—2 дес. Це краще забезпечення садибною землею селян с. Моринець з'ясовується наявністю тут великої кількості садків і левад.

Порівнюючи Кирилівку і Моринці з іншими сумежними селами Звенигородщини в 1860 рр. можна сказати, що тут відчувалась більша земельна тіснота—городники були менш забезпечені землею, ніж в інших селах й % їх був значно більший.

Велику втрату понесли селяни від позбавлення їх лісу, бо ці 10% знижки з викупної платні, звичайно, не могли винагородити постійну потребу в лісовому матеріалі, тим більше, що як видно зі справ ліс навкруги скупляла Вільшанська цукроварня і дуже він дорожчав (до 15 карб., саженів в 1860 рр.). Остаточне розмежування з панськими землями позбавляло сервітутів й не могло не відбитись на зменшенні худоби, а своїх пасовиськ було дуже мало.

Отже малий земельний наділ, що призводив до обезземелення, щорічна викупна плата при інших податках, відсутність лісу—все це руйнувало далі селянське господарство, примушувало йти на заробітки (на Вільшанську цукроварню), аби заплатити за землю, а то й прогодуватись.

Що-до родичів Тараса Григоровича Шевченка, то в інвентарі за 1790-і роки зазначено лише трое Шевченків—Іван, Павло і Осип. Є також трое Бойків. Родинний стан їх і тягло такі:

	Родина		Тягло		Родина		Тягло
	Чоловіки	Жінки			Чоловіки	Жінки	
Іван Шевченко.	4	4	2	Федір Бойко . .	7	4	4
Павло Шевченко . . .	2	2	2	Олекса Бойко .	6	5	—
Осип Шевченко	5	2	—	Омелян Бойко .	2	2	—

Отже Іван і Павло тяглі, а Осип був піший. Очевидно, Іван це дід Тараса Григоровича, а Павло—дядько; Федір Бойко—батько чоловіка сестри Ярини.

В 1860 рр. прізвище Шевченків дуже поширилось, хоч цілком певно можна сказати лише за братів поета Микиту і Осипа (таблиця № III), що одержали в 1865 році один піший і один тяглий наділи. В подвірнім списку уставної грамоти 1862 року їх немає зовсім. Мабуть кепське матеріальне становище «на волі без землі» й надія на кращі умови викупу у 1865 році примусили їх вернути свої наділи. Можливо, що серед селян є ще брат у перших Тараса Григоровича—син дядька Павла і чоловік сестри Ярини—Лаврентій Бойко (таблиця № IV). Кониський¹⁾ зазначив, що «Шевченки» це прізвище «по вуличному». Тоді воно вже міцно вкорінилось, бо в інвентарі 1790 р., в

¹⁾ Ibidem.

документах 1860—70 рр. і в метричній книзі сіл Моринець й Кирилівки ніде не зустрічається «Грушівські». Так у цій книзі записано, що в 1810 році в лютому вмерла Євгена Григоровна Шевченкова. Там же під 1823 р. 7 жовтня занотовано, що Григорій Іванів Шевченко, удовець, 45 років, одружився з удовою Каленика Терещенка Оксаною 35 років ²⁾).

Всіх хазяїв з прізвищем «Шевченко» 30,—29 в с. Кирилівці і 1 в с. Моринцях, між ними 2 жінки. За розрядами вони так розподіляються:

Тягли		Піші		Городн.	
Двори	%	Двори	%	Двори	%
3	10	20	66,6	7	23,3

Отже, найбільший відсоток піших, малий тяглих і досить значна кількість городників. У одного пішого—Андрія Григоровича Шевченка на хуторі Кумпановім садиби зовсім не було.

Решта хазяїв (29) мали такі садибні наділи:

Тягли		Піші			Городн.	
До 1 д.	2—3	До 1 д.	1—2	2—3	До 1 д.	1—2
2	1	15	3	1	3	4
66,6	33,4	у % 78,9	% 15,7	5	42,8	57,1

Бачимо, що в усіх розрядах найбільший % забезпечено найменшими наділами.

Ще зустрічаються і в Моринцях і в Кирилівці «Бойки». Це було прізвище діда Тараса Григоровича по матері,—чи немає серед них його родичів? Всіх хазяїв з цим прізвищем 21—з них одна жінка. Лише двоє (9,5%) серед них городники, решта піші. Городники мали наділи садибної землі менші за одну десятину, а серед піших садибна земля так розподілялась:

До 1 дес.	1—2	2—3
42,1 %	26,3 %	31,5 %

Ще є в Моринцях одна садиба—досить велика (3 дес. 381 саж) Харитона Федосіїва Капія (таблиця № IV). Мабуть тут жили батьки Тараса Григоровича десь до 1816 року і тут народився у 1814 році Тарас Григорович.

Ось ті короткі й побіжні відомості за Шевченкові села кінця XVIII-го століття та часів реформи 1860—70 рр., що мені пощастило знайти серед архівних матеріалів.

²⁾ З цієї відомости виходить, що батько Тараса Григоровича був на 12 років старший, аніж пише Кониський.

Таблиця № I.

Наділи садиб в подвірних описах 1865 року

Назва сіл	Душі по X рев.	Відомости з Уст. Грамоти 1865 р.					Тяглі								Піші						Городники							
		Ревизькі душі	Д в о р и				Д е с я т и н и								Д е с я т и н и						Д е с я т и н и							
			Всі	Тяглі	Піші	Городники	До 1-ої	1-2	2-3	3-4	4-5	5-6	6-7	9-10	До 1-ої	1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-6	До 1-ої	1-2	2-3	3-4	4-5	5-6	8-9
С. Кирилівка з хуторами . .	1195	1190	476	65	326	85	33,8 ²⁾	43	13,8	6	1,5	—	—	—	71,7	0,6	22,6	3,6	0,3	—	—	76,4	18,8	1,1	3,5	—	—	—
				у ‰ ‰																								
				13,6	68,5	17,8																						
С. Моринці . .	976	982	395 ¹⁾	15	267	130	—	—	33,3	33,3	6,6	13,3	6,6	6,6	26,9	1,8	44,5	14,6	7,4	2,6	0,74	46,1	34,6	9,3	3,8	0,7	0,7	0,7
				у ‰ ‰																								
				3,6	64,8	31,1																						

1) Фактично всіх дворів було 412.

2) Відомості подано у ‰ ‰ до всієї кількості кожного розряду.

Земельні наділи і викупна плата за уставними грамотами і викупними актами.

Назва сіл	Уставна грамота 1862 р.										Уставна грамота 1865 р.										Викупна плата по викупному акту						Остаточна викупна плата перевірена в Гол. В. Уч.					
	Садина		Орна земля		Садки і левади		Випуски		Оброк		Садина		Орна земля		Садки і левади		Випуски		Вигін		Всього придатної землі		В рік зі зниж. 20%	Ще зниж. 20%	Всього ссуди		Шо року		Всього			
	Дес.	Саж.	Дес.	Саж.	Дес.	Саж.	Дес.	Саж.	Руб.	Коп.	Дес.	Саж.	Дес.	Саж.	Дес.	Саж.	Дес.	Саж.	Дес.	Саж.	Дес.	Саж.	Руб.	Коп.	Руб.	Коп.	Руб.	Коп.	Руб.	Коп.		
С. Кирилівка з хуторами	415	1957	1420	—	—	—	—	6806	25	441	1664	1701	—	18	1368	3	515	12	1200	2176 ¹⁾	2350	5938	41	4750	73	79178	83 ^{1/3}	4156	89	69281	50	
С. Моринці	616	1730	891	—	61	135	43	520	6305	12	616	1730	1032	—	64	981	4	1800	—	—	1712 ²⁾	1711	5032	84	4026	28	67104	66	4016	66	66937	33

¹⁾ Ще непридатної землі—131 дес. 500 с. Всього придатної і непридатної 2308 д. 450 с.²⁾ Всього придатної і непридатної 1716 д. 2111 саж.

Таблиця № III.

Наділи і викупна плата Шевченків.

№ по черзі	Назва сілі імена хазяїв	Садиба		Поле ко- річне	Поле до- даткове	Викуп за садибу		Викуп за поле		Всього викупу	
		Д.	Сажні	Д.	С.	Д.	С.	Д.	С.	Д.	С.
С. Кирилівка											
1	Осип Григорович ¹⁾	1	1362	3	—	6	39	7	92	14	31
2	Микита Якович	—	1804	3	—	1	28	"	"	9	20
3	Павло Григорович	—	1647	3	—	2	79	"	"	10	71
4	Семен Григорович	2	2186	3	—	5	41	"	"	13	33
5	Михайло Омелянович	—	772	3	—	1	31	"	"	9	23
6	Микита Омелянович	—	1560	3	—	2	54	"	"	10	46
7	Сава Маркович	—	675	3	—	1	14	"	"	9	6
8	Антін Маркович	—	1184	3	—	1	—	"	"	8	92
9	Трохим Якович	—	1121	3	—	1	90	"	"	9	82
10	Микола Якович	—	1128	3	—	1	91	"	"	9	83
11	Федосій Омелянович	—	840	3	—	1	42	"	"	10	34
12	Григорій Павлович ²⁾	—	2016	3	—	3	42	"	"	11	34
13	Федір	—	756	3	—	—	64	"	"	8	56
14	Петро	—	756	3	—	—	64	"	"	8	56
15	Гаврило Савович	—	2363	3	—	4	2	"	"	11	94
16	Тетяна Костівна	—	2363	3	—	4	1	"	"	11	93
17	Наум Григорович	—	860	3	4	1	46	18	48	19	94
18	Федосій Омелянович	—	864	—	—	1	46	—	—	1	44
19	Марко Олексієвич	—	676	—	—	1	14	—	—	1	16
Хутір Кумпанів											
20	Андрій Уласович	—	1264	3	—	2	14	7	92	10	6
21	Андрій Григорович	—	—	3	—	—	—	"	"	7	92
22	Петро Григорович	2	120	3	4	5	41	18	48	23	89
23	Михайло Григорович	1	2255	3	—	5	40	7	92	12	12
24	Семен Іванович	1	2131	—	—	—	—	—	—	7	49
25	Семен Григорович	1	2131								
26	Григорій Кіндратович	1	2040	—	—	5	76	—	—	5	76
Хутір Боровиків											
27	Микита Григорович ³⁾	—	2184	3	4	3	71	18	48	22	19
28	Гаврило Уласович	1	633	3	—	4	20	7	92	12	12
29	Пантелеймон	—	150	—	—	—	25	—	—	—	25
Село Моринці											
	Фросина	1	640	—	—	5	26	—	—	5	26

¹⁾ Молодший брат Тараса Григоровича.²⁾ Старший брат поета.
Брат у перших?

Таблиця № IV.
Наділи і викупна плата Бойків.

№ по черзі	Назва сіл і імена хазяїв.	Садина		Поле ко- рінне	Поле до- даткове	Викуп за са- дибу		Викуп за поле		Всього ви- купу	
		д.	с.	д.	д.	р.	к.	р.	к.	р.	к.
	Село Кирилівка										
1	Лаврентій Федорович ¹⁾	1	841	3	—	5	50	7	92	13	42
2	Прокіп Якович	1	369	3	—	3	44	7	92	11	36
3	Яків Микитович	—	1610	3	—	2	73	7	92	10	65
4	Микола Осипович	—	839 $\frac{1}{2}$	3	—	1	35	7	92	9	27
5	Лука Осипович	—	839 $\frac{1}{2}$	3	—	1	35	7	92	9	27
6	Іван Микитович	2	1230	3	—	8	50	7	92	16	42
7	Сизон Дмитрович	—	1122	3	—	1	52	7	92	9	44
8	Омелян Іллевич	—	1699	3	—	2	88	7	92	10	10
9	Павло Іллевич	1	2262	3	—	6	77	7	92	14	69
10	Самійло Іллевич	2	93	3	—	6	77	7	92	14	69
	Хутір Кумпанів.										
11	Яків Бойко	2	556	3	—	9	10	7	92	17	2
	Хутір Калеників.										
12	Петро Маркович	2	2251	3	—	7	72	7	92	15	64
13	Оксана Марківна	—	1432	3	—	1	57	7	92	9	49
	Хутір Демків.										
14	Антін Михайлович	—	712	3	—	—	61	7	92	8	53
	Хутір Кононів										
15	Карпо Федорович	1	1268	3	—	4	3	7	92	11	95
	Село Моринці.										
16	Кузьма Савелович	—	1823	3	—	3	9	7	92	11	1
17	Корній Олександрович	—	1703	—	—	2	88	—	—	2	88
18	Федір Андрієвич	—	1806	—	—	3	8	—	—	3	8
19	Филон Савович	1	779	3	—	5	40	7	92	13	32
20	Гаврило Семенович	2	489	3	—	8	98	7	92	16	90
21	Лазар Семенович	2	489	3	—	8	98	7	92	16	90
22	Харитін Федосович Капій ²⁾	3	381	—	—	5	76	—	—	5	76

¹⁾ Чоловік сестри Тараса Григоровича Ярини?²⁾ Може це садина, де жили батьки Тараса Григоровича і де він народився?

Таблиця № V.

Виписка з інвентаря—1790-і р.р.

„Доход годовои села Кереловки“				Монета сріблом	
	Рублі	Злоти	Гроші	Злоти	Гроші
404 волів, з вола чиншу по	2 $\frac{1}{2}$	—	—	7070	—
79 піших „ „ . . .	2	—	—	1106	—
3 шляхтичі піших „ „ . . .	3	—	—	63	—
404 корців борошна осипового по .	—	4	—	1616	—
202 „ ячменю „ „ .	—	2	—	404	—
202 „ вівса „ „ .	—	1	—	202	—
2020 пудів сіна „ .	—	—	5	336	20
808 хур дров „ .	—	1	—	808	—
202 колоди „ .	—	1	—	202	—
202 хур транспортних „ .	—	3	—	606	—
948 днів шарваркових „ .	—	—	15	474	—
237 днів косових „ .	—	3	—	711	—
19 ставів без млинів „ .	—	3	15	66	15
2 стави з млинами „ .	—	14	—	28	—
2 камені „ .	—	14	—	28	—
2 кабани „ .	—	14	—	28	—
82 корців з млинів „ .	—	4	—	328	—
684 колоди бджіл „ .	—	—	20	456	—
1 крамар	—	—	—	35	—
Оренда корчмова за контрактом . . .	—	—	—	6492	—
100 сажнів дров додається до оренди	—	2	—	200	—
Разом . .	—	—	—	21260	5